

Миталипов К.М.

**ОКУТУУ ЖАНА ТАРБИЯЛОО ПРОЦЕССИНДЕ КЫЙЫНЧЫЛЫКТАРДЫН
КЕЛИП ЧЫГУУ СЕБЕПТЕРИ**

Миталипов К.М.

**ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ СЛОЖНОСТЕЙ В ПРОЦЕССЕ
ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ**

К.М. Mitalipov

**THE REASON OF RISE DIFFICULTIES IN THE PROCESS
OF TRAINING AND EDUCATION**

УДК: 437.445

Азыркы күндүн талабына, шартына ылайык билим берүү системасында көптөгөн өзгөрүүлөр, жаңылануулар, толуктоолор болуп жатат. Ага негизинен окутуу, билим берүү, тарбиялоо системасында жаңы технологиялардын, компьютерлештирүүнүн өнүгүшү негизги себептерден болууда. Мына ошондуктан билим берүү системасындагы жаңылануулар (инновация процесстери) лицей, колледждер, гимназиялар окууга болгон талапты жогорулатууда. Бирок, бүгүнкү күндө ага карабастан окутуу жана тарбиялоо процессинде балдарды мектепке психологиялык жана анатомо-физиологиялык жактан туура даярдоо Кыргыз Республикасынын мектепке чейинки мекемелеринде актуалдуу проблемалардын бири болуп саналат. Ошентсе да биздин ата-бабаларыбыз айтып кеткендей “Беи кол тең эмес”-дегендей, калктын социалдык жашоо шарты, турмуш жагдайы, инновация процессине ылайык окууга болгон жагдайдын түзүлбөгөндүгү, мектепке чейинки мекемелердин айыл жерлеринде жоюлуусу билим берүү системасында кыйынчылыктарды жаратпай койбооду жана бүгүнкү күндө да өз таасирин тийгизип келе жатат.

Негизги сөздөр: тарбия, талап, улуттук баалуулуктар, билим берүү, процесс, мыйзам, кризистик, дефекттер.

В соответствии с требованиями и условиями сегодняшнего дня в системе образования происходят многочисленные изменения, обновления и дополнения. Основными причинами этого является развитие новых технологий, компьютеризация в системе образования, обучения и воспитания. На основании обновлений (инновационные процессы) в системе образования лицеи, колледжи, гимназии повышают требования к обучению. Несмотря на это в дошкольных учреждениях Кыргызской Республики актуальной проблемой является правильная подготовка детей к процессу обучения и воспитания с психологической и анатомо-физической стороны. Как говорили наши дети все пальцы руку не равны, то есть социальное условие народа каждодневный образ жизни не соответствует инновационным процессам, даже в некоторых селах детские дошкольные учреждения закрылись. Эти причины создали большие проблемы в системе образования.

Ключевые слова: воспитание, требование, национальные ценности, образование, процесс, закон, предмет, кризисы, дефекты.

In accordance with requirements and conditions of these days in education system is caused by numerous changes, renovation and addition. The main reason is to increase new

technology, computerization of education system, teaching and upbringing. On the basis of updates in the system of education, the innovative process of lyceums, colleges, gymnasium raises the requirements for training. Despite this, the preschool institutions of the Kyrgyz Republic are an actual problem - the correct preparation of children for the education and upbringing process with a psychological and anatomical and physical side. As our children said, all the fingers of the hand are not equal, that is, the social condition of the people, the everyday way of life does not correspond to the innovative processes, even in some villages the preschool institutions were closed. These reasons created great problems in the education system.

Key words: upbringing, demand, national values, education, process, law, subject, crises, defects.

Ошентсе да мектеп босогосун аттаган күндөн баштап бала үчүн алгачкы эки жума мектеп шартына ыңгайлашуу, көнүгүү, адаттануу болуп саналат. Анткени балдар бакчасында тарбияланган бала үчүн эми эртеден кечке тарбиячы эмес, түшкө чейин эле мугалимдин көзөмөлүндө жана бала үчүн эң башкы ишмердүүлүк оюн эмес, окуу болуп эсептелинет. Демек, ушул жана жогорудагы себептерге байланыштуу бала үчүн дезадаптация процесси жүрөт. Ал эми ушул жагдайларга карата мугалим окутуу процессинин башталышынын эки жумасында балдардын жаңы шартка ыңгайлашуусуна көзөмөл салып, ар бир баланын көңүлүн улап, туура педагогикалык мамиле жасоо менен, ыңгайлуу шарттарды түзүүсү зарыл. Бирок кээ бир учурларда балдардын арасында мектеп шартына ыңгайлашуу убактысы эки, үч айга созулушу мүмкүн. Мындай учурда мугалим бала жөнүндө ойлонуусу зарыл. Себеби балдардын арасында нервдик-психикалык оорулар менен жабыркаган балдар, (Олигофренопедагогика,) начар уккан (сурдопедагогика), начар көргөн (тифлопедагогика) жана речь процесси (логопедия) жакшы калыптанбаган, ошондой эле убактылуу психикалык жактан артта калган балдар кездешиси мүмкүн.

Мындай себептердин келип чыгуусуна 1-категориядагы алсыз балдар (астеник) эсептелинет. Алар кандай балдар?

Астениктер – (астения деген сөз грек тилинен алынып, кыргызчага которгондо дармансыздык, алсыздык, күч-кубаттан таюу дегенди түшүндүрөт) – негизинен бул оорулуу абал. Бул абалга туш болгон адам бат чарчайт, ызы-чууга көтөрүмсүз болот.

Астения жугуштуу жана арыктатуучу кеселдерден, уулануудан, ашкере оор жумуштан, акыл эмгегин ашыра иштегендиктен, маал-маалы менен эс алып, тамактанбагандыктан пайда болот. Астениянын бир белгилери атеросклероз (грек тилинен алынып, атеро-ботко, шерес-бер) бул адамдын денесиндеги липиддук зат алмашуунун бузулуштарынан кызыл кан тамырлары жарылып, ички бетине холестерин жана тромбдор пайда болуп, ошонун айынан келип чыккан ооруу. Гипертения - (грек тилинен алынып, гипер - үстүнөн, ашыкча, стеноз - күч, бекемдик) жүрөк кан тамыр системасынын оорусу жаша шизофрения (грек тилинен алынып, шизо-бөлөм, ажыратам, френия - ой, акыл - эс) адамдын психикалык ооруларынын бир түрү болуп ооруунун башталышында байкалат.

Даарылоо оорууну пайда кылган негизги себептерге жараша жүргүзүлөт. Оорулуу адам глюкоза, витаминдерди жетиштүү түрдө кабыл алуусу зарыл. Өз учурунда тамактанып, жумуш менен эс алууну айкалыштырып, организмди чындоосу зарыл.

Негизинен астеник балдардын ачык интеллектуалдык кемчилдиктери болбойт, таануу ишмердүүлүктөрү функционалдык мүнөзгө ээ. Ошондой эле астеникалык абалдын келип чыгуу себеби катары дагы бир өзгөчөлүк инфекциялык (латын тилинен алынып, зыян келтирем, жуктурам) ооруу болуп саналат. Мисалы, сасык тумоо, корь, скарлатина, менингит ж. б. у. с. эсептелет.

Мындай балдар көп убакыт сабак менен алек болгон баланын ден-соолугу да начар жана жетишүүсү да жеткиликтүү боло бербейт. Ошол себептен бала үчүн атайы уюшулган (сидящий режим) жана толук талапка ылайык белгилүү уйку 11,5 саат жана 1,5 саат кошумча күндүзү, ошондой эле таза абада дем алып, окуу жүктөмүн жеңилдетүү жана үй иши да рационалдуу уюштурулушу керек. Окуу ишмердүүлүгүндө 10-15 минута сабак жана дем алуу, сөзсүз түрдө жекече кызмат көрсөтүү зарыл.

2-категорияда убактылуу психикалык жактан артта калган балдар эсептелинет. Негизинен мектеп программасын толук өздөштүрө албагандыктын себеби болуп балдардын арасынан 50% убактылуу психикалык артта калуучулук эсептелинет. Ошондой эле балдардын жүрүш-турушунун себебинен 24% и жана 4% и акыл жактан артта калуучулук эсептелинет.

Жогоруда айтылган проценттик көрсөткүчтөрдүн келип чыгышына мүнөздүү болуп:

1. Биологиялык факторлордун таасири астында:

а. Начар тукум куучулуктар (дебилдүүлүк, идиотия, дуана ж. б. оруулар)

б. Баланын төрөлгөнгө чейин эле түйүлдүк маалында эненин трамва алышы, инфекциялык оорулар менен эненин оорусу жана уулануусу ж.б. ушул сыяктуу себептер мүнөздүү.

в. Ата-энелер бала төрөлгөнгө чейин эле алкогодук ичимдиктерди, наркотиктерди кабыл алуулары мүнөздүү болот.

г. Резус-факторлордун туура келбеши.

2. Социалдык факторлордун таасири астында:

а. Төрөт учурунда балдардын трамва алышы, (баланын тумчугуусу, түйүлдүктүн туура эмес жайгашуусу, медицина кызматкерлеринин олдоксон мамилеси ж.б.)

б. Баланын төрөлгөндөн 3 жашка чейин ар кандай оорулар менен ооруусу (инфекциялык оорулар, трамва алуулар ж.б.)

Социалдык фактор – адам турмушунун курчап турган коомдук, материалдык жана рухий шарттар. Социалдык фактор личностун калыптанышына жана өсүшүнө чоң таасир тийгизет. Ошондой эле ал адам ишмердүүлүгүнүн натыйжасында өзү да өзгөрөт. Башкача айтканда, аң-сезим, бытие, маданият тарбия, социалдаштыруу, географиялык чөйрө да маанилүү орунду ээлейт.

Социалдык фактор баланын өнүгүшүндө чоң мааниге ээ. Себеби балдар бакчасында, мектептерде, интернаттарда кабыл алынган балдардын арасында убактылуу акыл жактан артта калган балдар кездешпей койбойт. Мындай балдар мектепке барганда билиминин жетишерлик өнүкпөгөндүгү менен айырмаланат. Салыштырмалуу түрдө аң-сезиминде да, речинде да жетишпестиктер байкалат. Мындай балдар айрым учурда өзүнүн окуучу катары да таанып биле албайт, анткени алардын ишке жөндөмдүүлүгү бузулат жана анын көңүл чөгүүсү менен мүнөздөлөт.

Мисалы: Көңүл буруусу, эси, бир ишмердүүлүктөн экинчи ишмердүүлүккө өтүү жөндөмдүүлүктөрү бузулат, ал көңүл чөгүүсү менен мүнөздөлөт. Алар окуу, жазуу, эсептөө ыктарын өздөштүрүүдө кемчилдиктер, жетишпестиктер байкалат. Мектепке кабыл алынган балдардын ичинен кемчилдиктери бар балдарга даарыгер педиатрлар, психологдор, невропатологдор жардам көрсөтүшөт.

Балдардын окуу ишмердүүлүгүндө жеткиликтүү өздөштүрө албагандыктан дагы бирден-бир себеби болуп, психопатиялык абал эсептелинет.

Психопатия (психо - грек тилинен алынып оору, азап чегүү), патологиялык мүнөздөгү психикалык оорулардын тобу. Психопатия менен кадимки мүнөздө ачык ажырата билүүгө болбойт.

Өзүнчө пайда боло турган ооруларга салыштырганда, психопатия адамда өмүр бою туруктуу болот. Бирок психикалык функциялардын кескин бузулушуна (жөөлүү, галлюцинация) абалына алып келбейт. Психопатия тукум куучулуктун, баланын төрөттөн майып болушу, туура эмес тарбия, социалдык терс таасирлер себеп болушу мүмкүн. Психопатиянын астеникалык (таасирге тез берилип, ачуусу тез келип, чечкиндүү эмес, кызганчаак болот), психоастеникалык (курулай коркуу, өз оюн жана кыймыл-аракетинин тууралыгына шектенүү ж.б.) бат козголуучу (өзүн-өзү кармай албай каарданып, ачуусу бат келип, бирөөгө кол салуудан кайра тартпайт) параноялдык (кандайдыр бир жогорку идеяны издешет, башкаларга караганда өз идеясы артык, жогору тургансыйт) ж.б. түрлөрү болот. Психопатиянын алдын алуу жана даарылоо үчүн оболу бала кезден эле

туура тарбиялоо, үй-бүлөдө, мектепте, өндүрүштө туура мамиле жасоо эсептелинет.

Ошондой эле баланын катуу коркуп калышы, коркуу, конфликтер, бала менен үй-бүлөдө туура эмес мамиледе болуу эсептелет.

Нормалдуу жана аномалдуу балдардын негизги өнүгүү закон ченемдүүлүгү бирдей. Өнүгүүнүн бузулушунун диагностикасы ар дайым комплекстүү, көп пландуу, системалуу мүнөзгө ээ болуусу зарыл. Баланы бир ирет кароо менен биз анын кемчилдиктерин айтууга болбойт. Жок. Аны биз дефектиси бар балдарга туура диагноз коюуга ар түрдүү профилдеги даарыгерлер: врач, психолог, дефектолог, логопеддер менен иш алып баруусу керек. Мындай изилдөөлөр баланын өнүгүүсүндөгү бузулууларга психологиялык, клиникалык, педагогикалык жана башка өзгөчөлүктөрү өнүгүүгө симптомокомплекттүү карайт. Диагностиканын чоң жардамы даарылоодо жана тарбиялоодо артта калган балдарды психолого-медициналык педагогикалык консультация (ПМПК), биргелешкен медициналык педагогикалык комиссия (МПИ). МППК составында иштейт. Заведующий, билим берүүнүн социалдык иштөөсү, психолог, врач невропатолог, врач психиатр, дефектолог, олигофренопедагог, сурдопедагог, логопед, тифлопедагогдор медициналык жардам көрсөтүшөт. Бул мекеме көп пландуу милдеттерди чечет. Калкка максаттуу түрдө физикалык жана психикалык балдардын өнүгүшүнө медициналык, педагогикалык жана психологиялык жардам берүү, өз убагында комплекстүү түрдө эрте жаш курактагы, мектепке чейинки курактагы балдардын өнүгүүсүндөгү бузулууларды физикалык, интеллектуалдуу, эмоционалдуу өнүгүүсүнө коррекциялык жардам берүү болуп эсептелет. Мектепке чейинки курактагы балдарды мектепке туура даярдоого индивидуалдуулук көрсөтмө берүү, иштеп чыгуу медициналык жана окутуу, тарбиялоо процессинде педагогдорго методикалык жардам берүү, ата-энелерге консультациялык жардам берүүнү сунуштоо зарыл. Атайын мектептерге кабыл алуу ПМПКнын жардамы менен өткөрүлөт. Анда, балдарга ар түрдүү патологиялык оорууларды анализдөө аркылуу алардын ар бирин учурго кабыл алуу болот. Аларга ар дайым психолого-медициналык жардам көрсөтүүлөр болуп турат.

Ар түрдүү типтеги оорууларды кабыл алуу принциптин негизинде жүргүзүлөт. Мисалы, речь процессинин негизинде бузулган балдарды балдар бакчасына кабыл алууда алардын интеллектуалдык өнүгүшү сакталган, нормалдуу угуу процесси бол-

гон, бир гана речи бузулган же жалпы кекечтенген балдар болот.

Изилдөөлөр бул баланын өнүгүүсүндөгү атайын жардам берүүдөгү негизги этап болуп саналат. Ал комплекстүү жана ар түрдүү адистердин жардамы менен болот. Медициналык диагностика бул балдардын өнүгүшүндөгү бузулууларга баланы кароодон өткөрөт, амнестиккалык анализ жүргүзүлөт. Негизинен балдардын интеллектуалдык, эмоционалдык, психикалык жана речь процессинин өнүгүшү каралат. Кошумча түрдө рентгенография баш сөөккө энцефалограмма, компьютердик тамография ж.б. жасалат.

Жалпы изилдөө жыйынтыктоого алып келет, ал бет түзүлүшүнүн сөөктөрүнүн скелети, бет түзүлүшүнүн пропорционалдуу жайгашына жана өзгөчөлүктөрүнө, тело түзүлүштөрүнө ж.б. сенсордук өнүгүшүндөгү өзгөчөлүктөрү каралат. Ошондой эле анын субъективдүү жана объективдүү себептери көңүлгө алынат. Ал негизинен атайын адистердин оториноларинголог, афтальмологдордун аппараттарынын негизинде аныкталат.

Дарыгер изилдөөнүн негизинде бузулууларды аныктайт. Чекенин тар экенин микро же макроцефалия, гидроцефалия, сырткы келбеттибиз дауна синдрому менен бойдун чектелиши менен мүнөздөлүнөт.

Көрүү системасын баалоодо параличтер жана паррездер (судорожные, гиперкинес, тремор, тик ж.б.) сүйлөө артикуляциялык аппаратынын негизинде бат сүйлөө, шыбыш менен сүйлөө ж.б.

Баланын кемчилдиктерин изилдөө анын ишмердүүлүгүнүн негизинде өнүгүүнүн жакынкы зонасында аныкталат. Изилдөө баланын психикалык иш аткаруусунун жана анын жашоосунда тарбиялоону, карым-катнаш процессин мүнөздөө болуп эсептелинет. Изилдөө ар дайым жаш өзгөчөлүгүнө байланыштуу каралуусу зарыл. Ошондой эле анын ишмердүүлүгүнүн негизинде активдүүлүгүнө жана баланын речь процессини түшүнүп жаткандыгы менен мүнөздөлөт. Балага диагноз коюу менен бирге, ал балада диагноз өмүр бою калбайт. Ал жардам көрсөтүүлөр аркылуу айыгуусу же оорлошусу мүмкүн.

Адабияттар:

1. Пузанова Б.П. Коррекционная педагогика. - М., 1999.
2. Лапшин В.А., Пузанова Б.П. Основы дефектологии. - М., 1990.
3. Усонова О.И. Специальная психология. - М., 1990.

Рецензент: к.пед.н., доцент Боркошев М.М.